

שער ראש חודש

מטרות תוכן:

התלמידים יבינו מהו ראש חודש וידעו שהחודש העברי מבוסס על מחזור הירח.
התלמידים יבינו מדוע חשוב לקבוע מתי חל ראש חודש.
התלמידים יבינו מדוע קשה לקבוע מתי חל ראש חודש רק על פי מראהו של הירח.
התלמידים ידעו כיצד מציינים את היום הראשון בחודש.
התלמידים יחוו את ראש חודש כיום מיוחד וחגיגי.

מטרות לשוניות:

התלמידים יקשרו בין המילים "חודש", "חדש" ו"התחדשות".
התלמידים יקשרו בין המילים "מולד" ו"לידה".

משך ההוראה:

כשני שיעורים

בשער זה:

- יחידה 1:** הירח בשמים (מחזור הירח והחודש העברי)
 - יחידה 2:** כיצד מציינים את היום הראשון בחודש?
- יחידת סיום**

יחידה 1: הירח בשמים (מחזור הירח והחודש העברי)

- **שלב א :** מחזור הלבנה והמושג "מולד"
שיחת פתיחה על בסיס קריאת דברי הירח ועיון באלבום התמונות של הירח (עמ' 33 בחוברת לתלמידים)
- שאלת הפנמה בחוברת לתלמידים (עמ' 33)
- **שלב ב:** רגע של עברית – "התחדשות" בראש חודש
- משימה בנושא המילים "מולד" ו"חודש" (בחוברת לתלמידים, עמ' 34)
- **שלב ג :** "כזה ראה וקדש"
קריאת אגדה מן התלמוד הבבלי ושאלת חשיבה (עמ' 35 בחוברת לתלמידים)

יחידה 2: כיצד מציינים את היום הראשון בחודש?

- **שלב א:** "יום הולדת ללבנה"
קריאת השיר "יום הולדת ללבנה" של שלומית כהן-אסיף (עמ' 36 בחוברת לתלמידים)
- **שלב ב:** מסורות ראש חודש בתפילה, בבית ובכיתה
- עיון בתפילת ראש חודש (עמ' 37 בחוברת לתלמידים)
- דיון בדרכים לציון ראש חודש בכיתה, שיחה על מנהגי ראש חודש והתייחסות לנלמד בפרק
- הצבעה בכיתה

יחידת סיום

- **פעילות סיום**
- שירת שיר לראש חודש (מן התפילה)
- שאלת סיום (עמ' 37 בחוברת לתלמידים)

הידעתם? דברי רקע

למורה
בלבד

מהו ראש חודש?

ראש חודש הוא היום הראשון בכל חודש עברי. בחודשים המונים 30 יום – גם היום האחרון של החודש המסתיים נחשב לראש חודש של החודש הבא.

אורך החודש הירחי

חודש בלוח העברי הוא "מְשָׁךְ הזמן שבו הירח מקיף את כדור הארץ: 29 יום, 12 שעות, 44 דקות, 2.86 שניות..." כלומר 29.5 יום בערך.

המחזור החודשי של הירח

מכיוון שהירח סובב את כדור הארץ, הוא נמצא תמיד ב"שמים" שמעל כדור הארץ, גם אם יש לילות שבהם קשה מאוד להבחין בו. כיוון שהירח עגול, גם בימים שנדמה לנו שאנו רואים את הירח כולו, מכדור הארץ, אפשר למעשה לראות רק את מחציתו. זהו צדו הגלוי (לעין). החצי השני הוא הצד הנסתר של הירח.

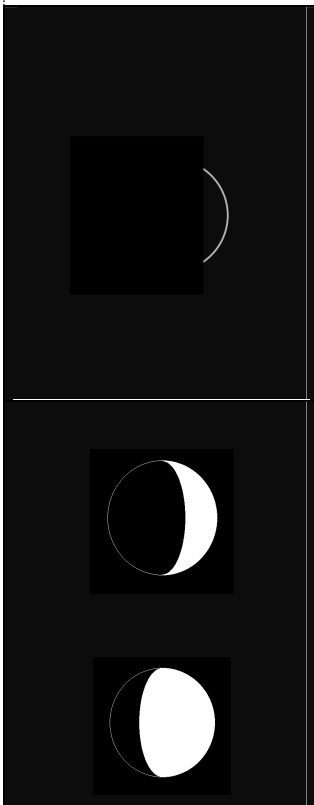

הירח מואר על ידי השמש. כאשר הירח נמצא בין כדור הארץ והשמש ובדיוק על הקו המחבר ביניהם, צדו הגלוי (הנראה מכדור הארץ) אינו מואר כלל. הירח נראה אז כעיגול אפרפר וקשה לנו להבחין בו.

הירח סובב את כדור הארץ. בשבועיים הראשונים של החודש הוא מתרחק מהקו המחבר בין כדור הארץ והשמש. בתקופה זו כל יום נחשף חלק גדול יותר ממנו לאור השמש. הרגע הראשון שבו אפשר להבחין בחלק מואר קטנטן של הירח נקרא "מולד הירח". באותו לילה, מכריזים על ראש חודש חדש.

הירח ממשיך בסיבובו, ובכל לילה אפשר לראות שהחלק המואר גדל. בימים הראשונים של החודש הירח נראה כחרמש. החרמש מתעבה, מתמלא ומתעגל בכל לילה ולילה. אומרים שבתקופה זו הירח "זורח".

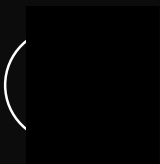
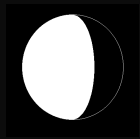
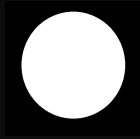
ביום ה-15 בחודש העברי החלק המואר של הירח (הנראה מכדור הארץ), הוא עגול לגמרי, זהו "הירח המלא".

במחצית השנייה של החודש הירח הולך וקרב אל הקו שבין כדור הארץ לשמש. בתקופה זו הירח "גורע", החלק המואר הנראה לעין קטן, ושוב הוא נראה לנו כחרמש. אולם עתה החרמש נוטה לצד ימין והוא הולך וצר מיום ליום, עד שהוא "נעלם".

מיד אחר כך אפשר לראות שוב את מולד הירח וחודש חדש מתחיל.

נעלם

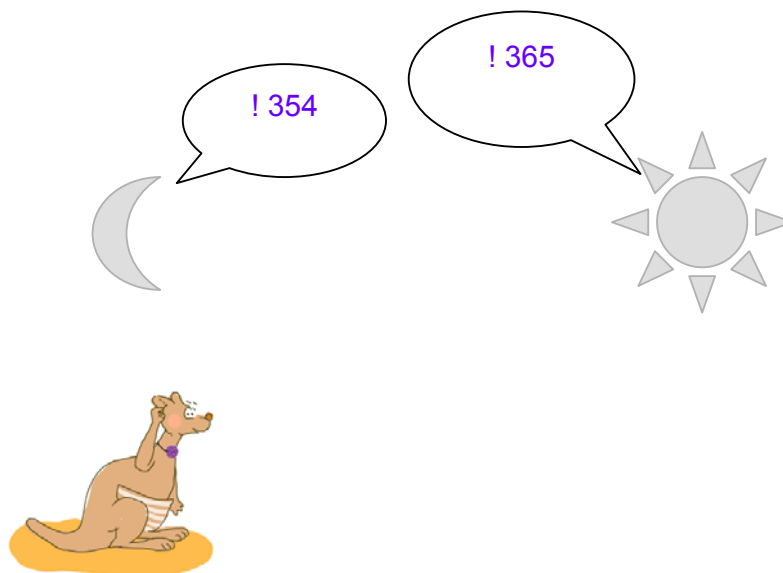
שנה מעוברת מהי?

שנה מעוברת היא שנה בת 13 חודשים, זו שנה ובה חודש נוסף!
בני ישראל נצטוו לקבוע את החודשים על פי מהלך הלבנה:

"החדש הזה לכם, ראש חדשים"
(שמות, פרק י"ב פסוק ב').

חודשי השנה בלוח העברי נקבעים אמנם לפי מהלך הירח, אך בו בזמן נצטוו ישראל לקבוע את לוח השנה על פי החמה, ככתוב: "שמור את חודש האביב, ועשית פסח לה' אלהיך" (דברים, פרק ט"ז פסוק א').
אם חג הפסח חייב לחול תמיד באביב, זמנו מותנה בשנת החמה משום שעונות השנה תלויות בה. מכאן נדרש המיזוג בין שנת החמה לבין מחזור החודשים הנקבעים על פי הלבנה....

שנת החמה היא בת 365 יום בערך, ולכן היא ארוכה ב-11 יום בקירוב משנת הלבנה שמניינה 354 יום. נמצא שלעתיים יש להוסיף לשנת הלבנה חודש נוסף כדי להתאימה לשנת החמה. כאמור, השנה שיש בה חודש נוסף נקראת **שנה מעוברת**. החודש הנוסף הוא תמיד חודש אדר (ואנו מציינים אז – אדר א' ואדר ב'). שנה הרגילה בת שנים עשר חודשים נקראת **שנה פשוטה**.
(על פי: **חגים ומועדים**, בעריכת דבורה והרב מנחם הכהן, כתר 1998, ירושלים, עמ' 130-129, 133)

לוחות השנה של רוב אומות העולם מבוססים על שנת החמה, אולם לוח השנה המוסלמי מבוסס על חודשי הלבנה. מכיוון שעונות השנה אינן מתאמות לחודשי הלבנה, חגיהם של המוסלמים אינם חלים באותה עונה בכל שנה – פעם יחול החג בחורף, ופעם יחול אותו החג בקיץ.

למורה
בלבד

◆ שלב א: מחזור הלבנה והמושג "מולד" ◆

◆ קריאת דברי הירח ועיון באלבום התמונות של הירח

בשל גילם הצעיר של תלמידינו נסתפק בהסברים פשוטים מאוד על מחזור הירח. תחילה נקרא את דברי הירח. במהלך הקריאה נדון בתמונות מן האלבום (עמ' 33 בחוברת לתלמידים).

◆ תמונה 1:

יש ימים שהירח כמעט אינו נראה משום שהוא כמעט אינו מואר. אולם גם אז אפשר להבחין בחלק קטן מאוד ממנו – זהו ה"מולד". לפני המולד נראה כאילו הירח אינו נמצא בשמים, ובזמן המולד נראה כאילו הוא "נולד" מחדש. יום המולד הוא היום הראשון בחודש והוא נקרא "ראש חודש". אפשר לקשר בין יום זה לבין היום הראשון בשנה הנקרא "ראש השנה", ולהזכיר לתלמידים ביטויים ובהם המילה "ראש". בביטויים אלה עסקנו ביחידות המוקדשות לראש השנה (ראו עמ' 4 בחוברת זו).

◆ תמונה 2:

בתמונה זו אנו רואים את הירח בצורת חרמש. בתחילת החודש, החרמש פונה לצד שמאל כמו האות ז' בכתב יד (ז). אפשר לזכור זאת אם נזכור שבתחילת החודש הירח "זורח". ההשוואה בין התמונות 1 ו-2 מראה כיצד גדל הירח במהלך המחצית הראשונה של החודש.

◆ תמונה 3:

זהו הירח המלא. צורתו צורת עיגול מושלם. הירח נראה כך רק באמצע החודש, ביום ה-15 בו.

◆ תמונה 4:

בתמונה 4 אפשר לראות כיצד במחצית השנייה של החודש החלק המואר של הירח (הנראה מכדור הארץ) קטן. בתמונה אנו רואים את הירח שוב בצורת חרמש, הפונה הפעם לצד ימין כמו האות ג' בכתב יד (ג). אפשר לזכור זאת אם נזכור כי בחלק השני של החודש הירח "גורע".

כדאי ללמד את התלמידים את הביטויים "זורח" ו"גורע" שבעזרתם אפשר לזכור את כיוון חרמש הירח בשלבים השונים של החודש. עוד נבדוק שהתבוננות בירח מאפשרת לנו לדעת אם אנו במחצית הראשונה של החודש או בשנייה, ואף להעריך מהו היום בחודש.

חרמש של המחצית הראשונה של החודש. חלקו העגול פונה לשמאל כמו באות ז' (בכתב יד) במילה "זורח".

חרמש של המחצית השנייה של החודש. חלקו העגול פונה לימין כמו באות ג' (בכתב יד) במילה "גורע".

◆ תמונה 5:

זוהי תמונה של הירח ביום האחרון של החודש, לפני מולד החודש החדש. קשה להבחין בירח משום שחלקו המואר קטן מאוד. הוא נראה ככדור אפרפר.

◆ זורח וגורע – פעילות הפנמה (משימה 1, עמ' 34 בחוברת לתלמידים)

התמונה הראשונה "צולמה" במחצית השנייה של החודש, ואילו התמונה השנייה – במחצית הראשונה של החודש.

◆ שלב ב: רגע של עברית – "התחדשות" בראש חודש ◆

עתה נפנה את התלמידים למשימה 2 שבעמ' 34 בחוברת לתלמידים. פעילות זו נועדה להבהיר את משמעות המילה "מולד" על סמך ההבנה כי המילה מתארת מעין "לידה". התלמידים יעמדו על הקרבה הלשונית בין המילים "מולד", "נולד", "לידה", "יום הולדת", "ולד" וגם "ילד" ו"לידה".

כן נסב את תשומת לבם של התלמידים לקרבה הלשונית בין המילים "חודש" ו"חדש". בראש חודש מתחיל פרק זמן חדש, וניתנת לנו הזדמנות לעשות דברים חדשים.

◆ שלב ג: "כזה ראה וקדש" ◆

◆ דברי רקע

קביעת מולד החודש אינה דבר פשוט. גם משה רבנו התקשה להבין כיצד נראה המולד בפעם הראשונה שהוא נצטווה לקבוע מתי חל ראש חודש. התורה מספרת שהוא נצטווה על כך בפעם הראשונה בראש חודש ניסן שקדם ליציאת מצרים. על כן מוסיף המדרש שהקב"ה הראה לו איך בדיוק נראה המולד ואמר לו: "כזה, ראה וקדש".

◆ בכיתה

◆ בעקבות קריאת האגדה "כזה ראה וקדש" מהמכילתא (עמ' 35 בחוברת לתלמידים), אפשר לדון בשאלות אלה:

- מדוע התקשה משה להבחין במולד? (קשה להבחין במולד משום שביום זה הירח כמעט אינו נראה בשמים. על כן סייע לו האלוהים והראה לו בדיוק כיצד נראה המולד. המדרש אף אומר שהאלוהים הראה לו זאת "באצבע" על אף שלא היה שם אף גוף כמו שלנו. בכך הוא המדרש מדגיש שאלוהים היה צריך להראות

למשה את צורת הירח בשעת המולד בצורה ברורה ביותר).

- מה משמעות המילה "קדש" בהקשר זה? הכוונה היא שרגע המולד לא יהיה רגע בעלמא (=סתם), אלא נבחין בו, נייחד אותו, ונקבע שהוא היום הראשון בחודש החדש.

◆ שאלת חשיבה: "מדוע לדעתכם חשוב לדעת מתי בדיוק חל ראש חודש?"

קביעת ראש חודש היא הבסיס לקביעת כל הימים בלוח השנה ולקביעה באילו ימים יחולו חגי ישראל. למשל, ארבעה עשר יום לאחר ראש חודש ניסן, בט"ו בניסן, חל חג הפסח. זהו היום שעורכים בו את ליל הסדר. וכן, תשעה ימים לאחר ראש חודש תשרי, ביום העשירי בו, חל יום הכיפורים. חשוב לנו לדעת מתי חל צום יום הכיפורים כדי שלא נטעה ונצום ביום אחר ונאכל ביום הכיפורים.

◆ **יחידה 2 : כיצד מציינים את היום הראשון בחודש?** ◆

◆ **האמצעים הדרושים:**
חוברת לתלמידים עמ' 36-37

◆ **שלב א: "יום הולדת ללבנה"** ◆

◆ **קריאת השיר**

נפתח בקריאת השיר "יום הולדת ללבנה" (עמ' 36 בחוברת לתלמידים).

◆ **שיחה**

לאחר קריאת השיר רצוי לשאול את התלמידים מדוע בחרה המשוררת להשוות את חגיגת ראש חודש דווקא לחגיגת יום הולדת, ומדוע נאמר בשיר שבמסיבה הלבנה לובשת שמלת מלמלה, ולא למשל, שמלה לבנה זוהרת (אולי משום שהירח בראש חודש הוא אפרפר וקשה להבחין בו).

עוד אפשר לציין כי ההשוואה של ראש חודש ליום הולדת מתאימה במיוחד: בראש חודש, כמו ביום הולדת, מתחיל בעבורנו פרק זמן חדש.

כשמתחיל פרק זמן חדש אנו מקווים שיקרו רק דברים טובים. וכפי שאנו אומרים ברכות ואיחולים לחתן ולכלת יום ההולדת, בראש חודש אנו מברכים זה את זה בברכת "חודש טוב", חודש שבו נתחדש ונתקדם.

◆ **שלב ב: מסורות ראש חודש בתפילה, בבית ובכיתה** ◆

◆ **ראש חודש בתפילה**

במסורת היהודית התפתחו מנהגים רבים הקשורים בראש חודש. אמנם במאות האחרונות הוזנחו רבים מן המנהגים שהיו נהוגים בבית ובמשפחה ונהגו רק המסורות שעוגנו בהלכה. משום כך מציינים כיום את ראש חודש בעיקר בתפילה. עם זאת, בשנים האחרונות אנשים פרטיים וקהילות (ובעיקר קבוצות של נשים) מנסים להחיות מנהגים עתיקים לציין ראש חודש (כגון קיום סעודת חג) וכן מעצבים מנהגים חדשים לציין היום (כגון ערבי לימוד).

◆ **השבת הקודמת לראש חודש נקראת "שבת מברכים"**. בשבת זו מכריז שליח הציבור בתפילה על מועד תחילת החודש הקרב ומתפלל כי יהיה "החדש הזה לטובה ולברכה, לששון ולשמחה, לישועה ולנחמה, לפרנסה ולכלכלה, לחיים ולשלום, לשמועות טובות ולבשורות טובות ולרפואה שלמה ולגאולה קרובה".

◆ מנהגי היום

- כמו ברבים מהימים הטובים בלוח השנה העברי, גם בראש חודש אומרים את **ההלל**. אמנם, מדלגים על שניים מפרקי התהילים המרכיבים את ההלל ("לא לנו" ו"אהבתי"). הלל כזה נקרא "חצי הלל".

- קוראים בתורה פסוקים העוסקים בראש חודש (במדבר, פרק כ"ח פסוקים ט"ו-ט"ז).
- בראש חודש, לאחר קריאת התורה, מתפללים תפילת עמידה נוספת המכונה "תפילת מוסף".

◆ בכיתה

אפשר לשאול את התלמידים: כיצד מציינים את ראש חודש בבית הספר? (בטקסים, בפעולות או באירועים מיוחדים).

לאחר ביאור התפילה (ראו בחוברת לתלמידים, עמ' 37) אפשר לשאול את התלמידים מהיכן לקוחה תפילה זו, ולהסביר ש"תפילת מוסף" היא תפילה הנוספת בחגים ובראשי חודשים. בבתי ספר תל"י ובבתי הספר שנוהגים להתפלל בהם, נזמין את התלמידים לחפש בסידור שלהם את תפילת מוסף של ראש חודש ואת הקטע ממנה המובא בחוברת לתלמידים. בהזדמנות זאת אפשר לשיר יחד קטע מן הלל המוכר לתלמידים. נוסף גם כי בראש חודש נקראת קריאה מיוחדת בתורה.

◆ מנהגי ראש חודש בבית ובמשפחה

כאמור, מנהגי ראש חודש רבים הוזנחו במשך שנים רבות, אך כיום קבוצות של נשים מחדשות חלק מהם.

בעבר נהגו נשים להדליק נרות בכניסת היום, להימנע מכל עבודה קשה (כגון תפירה וכביסה), וכן ערכו סעודה חגיגית.

על הקשר המיוחד בין נשים וראש חודש

מסופר במדרש פרקי דרבי אליעזר (פרק מ"ה) שבשעה שחטאו בני ישראל בחטא העגל, ביקשו בעליהן של הנשים את נזמי הזהב ותכשיטיהן לצורך בניית עגל הזהב. הנשים סירבו ועל כך נתן להן הקב"ה **"שכרן בעולם הזה שהן משמרות ראשי חודשים, ושכרן לעולם הבא, שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חודשים"**.

עוד נוסף כי המסורת היהודית מדגישה את ההקבלה שבין המחזוריות החודשית של הירח ולבין זו של האישה.

למורה
בלבד

◆ פעילות בכיתה: כיצד נציין את ראש חודש בכיתה?

בשלב זה אפשר לבקש מן התלמידים להציע הצעות לציון ראש חודש בכיתה. אפשר לרשום את הצעות התלמידים (המקובלות על המורה) על הלוח ובחוברת לתלמידים (משימה 4, עמ' 37).

הצעות לדוגמה:

- ◆ דוגמה להצעה הקשורה למנהג להדליק נרות: להדליק נרות בכיתה.
- ◆ דוגמאות להצעות הקשורות למנהג לערוך סעודה חגיגית:
להביא כיבוד לכיתה באותו יום, להקדיש זמן ארוך יותר לארוחת עשר ועוד...
- ◆ דוגמאות להצעות הקשורות למנהג לא לעבוד קשה בראש חודש: להימנע ממתן שיעורי בית באותו יום, להימנע מקיום מבחנים באותו יום, להקדיש את 10 הדקות האחרונות של הבוקר לפטפוטים שקטים עם החברים בכיתה ועוד...
- ◆ הצעות אחרות:
ללמוד בכל ראש חודש דבר מה הקשור לירח,
לקיים דיון בנושא מסוים כגון בנושא התחדשות והתקדמות למשל ניתן לפתוח שיחה מסביב לשאלה: במה התקדמה הכיתה בחודש שעבר?

◆ הצבעה בכיתה

נבקש מן התלמידים להצביע בעבור אחת ההצעות. ההצעה שתתקבל ברוב קולות תונהג מעתה בכיתה בכל ראש חודש לאורך השנה.

יחידת סיום

אפשר לסיים יחידה זו באחת מהדרכים האלה, או בשתייהן:

◆ בשירה

נשיר קטע מתפילת ראש חודש בניגון מסורתי:

חדש עלינו את החדש הזה
לטובה ולברכה,
לששון ולשמחה

(המילים מודגשות בצבע בקטע תפילה המופיע בעמ' 37 בחוברת לתלמידים)

◆ **בהפניית התלמידים למשימת הסיום** בנושא: "משהו מעניין שלמדתי על הירח ועל ראש חודש" (עמ' 37 בחוברת לתלמידים).

